

Odpowiednie procedury gwarantujące dostęp do skutecznych środków ochrony prawnej dzieciom będącym migrantami, w stosunku do których zastosowano detencję albo środki alternatywne wobec detencji

Materiały szkoleniowe dotyczące środków alternatywnych wobec detencji dzieci będących migrantami

Międzynarodowa Komisja Prawników (International Commission of Jurists) – organizacja zrzeszająca 60 wybitnych sędziów i prawników ze wszystkich regionów świata – działa na rzecz promocji i ochrony praw człowieka poprzez stosowanie zasady praworządności, a także wykorzystuje unikalną wiedzę i doświadczenie zawodowe swoich członków w celu rozwijania i wzmocnienia krajowych i międzynarodowych systemów wymiaru sprawiedliwości. Utworzona w 1952 r. i działająca na pięciu kontynentach Międzynarodowa Komisja Prawników dąży do zagwarantowania stopniowego rozwoju i skutecznego wdrażania międzynarodowych praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego, zabezpieczenia realizacji praw obywatelskich, kulturalnych, gospodarczych, politycznych i społecznych, zagwarantowania przestrzegania zasady rozdziału władzy oraz zagwarantowania niezawisłości sądownictwa i niezależności zawodów prawniczych.

® **Odpowiednie procedury gwarantujące dostęp do skutecznych środków ochrony prawnej dzieciom będącym migrantami, w stosunku do których zastosowano detencję albo środki alternatywne wobec detencji** - Materiały szkoleniowe dotyczące środków alternatywnych wobec detencji dzieci będących migrantami

© Copyright International Commission of Jurists, kwiecień 2022

Międzynarodowa Komisja Prawników zezwala na bezpłatne powielanie fragmentów swoich publikacji pod warunkiem wskazania swojego autorstwa oraz przesłania kopii publikacji zawierającej dany fragment do siedziby głównej ICJ na następujący adres:

International Commission of Jurists
Rue des Buis 3
P.O. Box 1270
1211 Geneva 1, Switzerland
t: +41 22 979 38 00
www.icj.org

Niniejsza publikacja obejmująca materiały szkoleniowe jest finansowana z Funduszu Azylu, Migracji i Integracji Unii Europejskiej. Treść niniejszych materiałów szkoleniowych odzwierciedla wyłącznie poglądy autorów, za które ponoszą wyłączną odpowiedzialność. Komisja Europejska nie ponosi jakiegokolwiek odpowiedzialności za wykorzystanie zawartych w nich informacji.

Odpowiednie procedury gwarantujące dostęp do skutecznych środków ochrony prawnej dzieciom będącym migrantami, w stosunku do których zastosowano detencję albo środki alternatywne wobec detencji

Materiały szkoleniowe dotyczące środków alternatywnych wobec detencji dzieci będących migrantami

International Commission of Jurists – European Institutions (ICJ-EI)
Hungarian Helsinki Committee (HHC)
Associazione per gli Studi Giuridici sull’Immigrazione (ASGI)
aditus Foundation (aditus)
Greek Council for Refugees (GCR)
Helsinki Foundation for Human Rights (HFHR)
Defence for Children International, Belgium (DCI)
Foundation for Access to Rights, Bulgaria (FAR)

Kwiecień 2022

Odpowiednie procedury gwarantujące dostęp do skutecznych środków ochrony prawnej dzieciom będącym migrantami, w stosunku do których zastosowano detencję albo środki alternatywne wobec detencji

Projekt CADRE - Kwiecień 2022

Spis treści

I. Wprowadzenie	6
II. Szkodliwe skutki detencji nieodłącznie związane z faktem pozbawienia wolności	6
III. Prawo do wolności	7
IV. Prawo do bycia wysłuchanym	9
IV.1 Zasady prawne	9
IV.2 Umożliwienie dzieciom wypowiedzania się w ramach podejścia opartego na współpracy	11
IV.3 Indywidualne podejście	13
IV.4 Opiekunowie prawni i pełnomocnicy	13
IV.4.1 Opiekun prawny (zastępczy)	14
IV.4.2 Przedstawiciele prawni, wsparcie prawne i pomoc prawna	16
IV.5 Wysłuchanie dzieci w otoczeniu formalnym	17
IV.5.1 Uwagi ogólne	17
IV.5.2 Otoczenie, w którym odbywa się wysłuchanie	18
IV.5.3 Przygotowanie personelu obecnego podczas wysłuchania	19
IV.5.4 Język i atmosfera wysłuchania	19
IV.5.5 Informacje przekazywane poza otoczeniem formalnym	21
V. Środki alternatywne wobec systemów detencji, które chronią te prawa	21

- 6 | Odpowiednie procedury gwarantujące dostęp do skutecznych środków ochrony prawnej dzieciom będącym migrantami, w stosunku do których zastosowano detencję albo środki alternatywne wobec detencji - Materiały szkoleniowe dotyczące środków alternatywnych wobec detencji dzieci będących migrantami - Projekt CADRE, Kwiecień 2022

Niniejszy moduł jest trzecim z serii materiałów szkoleniowych dotyczących środków alternatywnych wobec detencji stosowanych w przypadku dzieci będących migrantami, które zostały opracowane w ramach projektu CADRE (Children's Alternatives to Detention protecting their Rights in Europe – Środki alternatywne wobec detencji dzieci chroniące ich prawa w Europie). W skład serii wchodzi następujące moduły szkoleniowe:

- I. Opieka nad dziećmi będącymi migrantami: potrzeba stosowania środków alternatywnych wobec detencji
- II. Środki alternatywne wobec detencji: praktyczny przykład opieki nad dziećmi będącymi migrantami
- III. Odpowiednie procedury gwarantujące dostęp do skutecznych środków ochrony prawnej dzieciom będącym migrantami, w stosunku do których zastosowano detencję albo środki alternatywne wobec detencji**
- IV. Jak komunikować się i pracować z dziećmi, w stosunku do których stosowane są środki alternatywne wobec detencji?

I. Wprowadzenie

Wiele dzieci będących uchodźcami i migrantami, w szczególności pozostający bez opieki małoletni ubiegający się o azyl¹ i inne dzieci bez opieki będące obywatelami państw trzecich, znajduje się w szczególnie trudnej sytuacji ze względu na niepewny status imigracyjny i zerwane relacje ze swoimi podstawowymi opiekunami. Przysługujące im prawa człowieka mogą być najlepiej chronione dzięki zastosowaniu dostosowanej do potrzeb, interdyscyplinarnej filozofii działania, zgodnie z którą współpracujący z nimi specjaliści powinni współdziałać ze sobą w celu określenia i zastosowania trwałych rozwiązań.

Dzieci, tak jak wszystkie inne osoby, powinny mieć wpływ na dotyczące ich decyzje. Dzieci nie są jedynie podmiotami ochrony – są podmiotami praw człowieka. Ze względu na swój wiek potrzebują jednak zwiększonego poziomu ochrony, dzięki któremu będą mogły skutecznie korzystać z przysługujących im praw. To właśnie dlatego prawo do bycia wysłuchanym powinno podlegać wnikliwej analizie, a dokładny sposób jego stosowania należy oceniać indywidualnie.

Niniejszy Moduł będzie poświęcony kluczowym wymogom prawnym w zakresie ochrony przysługujących dzieciom uprawnień procesowych i materialnoprawnych, oferowanej w ramach uwzględniających potrzeby dzieci procedur.

II. Szkodliwe skutki detencji nieodłącznie związane z faktem pozbawienia wolności

Na wstępie należy podkreślić, że detencja stosowana na potrzeby kontroli imigracyjnej nigdy nie służy nadrzędnemu interesowi dziecka. Detencja ma z natury szkodliwy wpływ na zdrowie psychiczne dzieci i rozwój funkcji poznawczych u dzieci, a zatem będzie co do zasady naruszać art. 3 i 5 Europejskiej konwencji praw człowieka (EKPC) oraz art. 7 i 9 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych (MPPOiP).²

Według [International Detention Coalition](#) (IDC),

„O ile na psychospołeczny i rozwojowy dobrostan poddanego detencji dziecka wpływać może szereg czynników, sam fakt pozbawienia wolności powoduje lub wzmaga psychiczne i emocjonalne problemy zdrowotne pojawiające się u dzieci. Niektóre dzieci cierpią na zdiagnozowane choroby psychiczne, takie jak depresja lub PTSD. Inni mogą doświadczać bardziej uogólnionych problemów wpływających na ich dobrostan.”³

Sytuacja jest szczególnie trudna w przypadku dzieci pozostających bez opieki. Mogą one doświadczać zaburzeń w rozwoju emocjonalnym i poznawczym,⁴ które – nasilone z uwagi na traumę związaną z

¹ W ustawie o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium RP uregulowane są m.in. procedura o udzieleniu ochrony międzynarodowej (nadanie statusu uchodźcy, udzielenie ochrony uzupełniającej) oraz procedura udzielenia azylu. Są to odrębne procedury. W tekście angielskim używane jest określenie „asylum”, kontekst wskazuje jednak, że chodzi o postępowanie o udzielenie ochrony międzynarodowej (uchodźcze), a nie azyl polityczny – przyp. tłum.

² Więcej informacji na ten temat znajduje się w I module szkoleniowym CADRE.

³ International Detention Coalition (IDC), Captured Childhood. Introducing a new model to ensure the rights and liberty of refugee, asylum seeker and irregular migrant children affected by immigration detention (Uwięzione dzieciństwo. Wprowadzenie nowego modelu gwarantującego prawa i wolność dzieci będących uchodźcami, osobami ubiegającymi się o azyl i migrantami o nieregulowanym statusie, w stosunku do których zastosowano środki detencyjne związane z imigracją), czerwiec 2012, s. 49.

⁴ Węgierski Komitet Helsiński, Credibility Assessment in Asylum Procedures – A Multidisciplinary Training Manual (Ocena wiarygodności w procedurach azylowych - multidyscyplinarny podręcznik szkoleniowy), tom 2, 2015, dostępny pod adresem <https://www.refworld.org/docid/5582adb4.html> (data dostępu: 20 stycznia 2022 r.).

detencją – utrudniają im skuteczne korzystanie z przysługujących im praw procesowych – co samo w sobie powinno skutkować zakazem poddawania ich detencji.

III. Prawo do wolności

Prawo do wolności jest chronione na mocy prawa międzynarodowego, w tym w ogólnych traktatach dotyczących praw człowieka takich jak Europejska konwencja praw człowieka (EKPC, art. 5) oraz Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (MPPOiP, art. 9). Zgodnie z tymi przepisami detencja jest zgodna z prawem tylko wtedy, gdy nie jest arbitralna i następuje w ściśle określonych okolicznościach.

Artykuł 9 MPPOiP

1. *Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być samowolnie aresztowany lub zatrzymany. Nikt nie może być pozbawiony wolności inaczej, jak tylko na zasadach i w trybie ustalonym przez ustawę.*
(...)
4. *Każdy pozbawiony wolności przez aresztowanie lub zatrzymanie ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego orzeczenia przez sąd o legalności zatrzymania i zarządzenia zwolnienia, jeżeli to zatrzymanie okaże się bezprawne.*

Artykuł 5 EKPC

1. *Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo:*
(...)
f) *zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania osoby, w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa, lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję.*
(...)
4. *Każdy, kto został pozbawiony wolności przez zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo odwołania się do sądu w celu ustalenia bezzwłocznie przez sąd legalności pozbawienia wolności i zarządzenia zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności jest niezgodne z prawem.*

Istotną gwarancję ustanawia także unijna dyrektywa w sprawie warunków przyjmowania, która – w art. 8 ust. 3 – określa okoliczności, w których można zatrzymać osobę ubiegającą się o udzielenie ochrony międzynarodowej.

Dyrektywa 2013/33/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową (wersja przekształcona) („Dyrektywa UE w sprawie warunków przyjmowania”), nr dok. 32013L0033

Artykuł 8

Zatrzymanie

- (...) 3. Wnioskodawcę można zatrzymać wyłącznie:
- a. w celu ustalenia lub weryfikacji jego tożsamości lub obywatelstwa;
 - b. w celu uzyskania informacji, na których opiera się wniosek o udzielenie ochrony międzynarodowej, a których uzyskanie bez zatrzymania byłoby niemożliwe, szczególnie gdy istnieje ryzyko ucieczki wnioskodawcy;
 - c. w związku z postępowaniem mającym na celu podjęcie decyzji w sprawie prawa wnioskodawcy do przybycia na terytorium państwa członkowskiego;
 - d. gdy zatrzymanie to wiąże się z procedurą powrotu na podstawie dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/115/WE z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie wspólnych norm i procedur stosowanych przez państwa członkowskie w odniesieniu do powrotów nielegalnie przebywają-

⁵ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/33/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową (wersja przekształcona), Dziennik Urzędowy L 180/96 (zwana dalej „Dyrektywą UE w sprawie warunków przyjmowania”).

cych obywateli państw trzecich (9) i ma służyć przygotowaniu powrotu lub przeprowadzeniu procesu wydalania, a dane państwo członkowskie może wykazać na podstawie obiektywnych kryteriów, w tym informacji, że wnioskodawca już uprzednio miał możliwość skorzystania z procedury azylowej, istnienie racjonalnych przesłanek, by sądzić, że wnioskodawca wystąpił o ochronę międzynarodową tylko w celu opóźnienia lub uniemożliwienia wykonania decyzji nakazującej powrót;

- e. jeżeli wymaga tego bezpieczeństwo narodowe lub porządek publiczny;
- f. zgodnie z art. 28 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 604/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela kraju trzeciego lub bezpaństwowca.

Powody zatrzymania są określane w prawie krajowym.

Zgodnie z postanowieniami dyrektywy stosowanie detencji na potrzeby realizacji celu niezwiązanego z systemem udzielania ochrony międzynarodowej będzie bezprawne.⁶

Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) uznał, że głównym celem art. 5 Konwencji jest ochrona jednostki przed arbitralnością.⁷

W sprawie Saadi przeciwko Zjednoczonemu Królestwu Trybunał⁸ stwierdził:

„Aby nie zostać uznany za arbitralne (...) zatrzymanie musi być przeprowadzone w dobrej wierze; musi być ściśle związane z potrzebą zapobieżenia nieuprawnionemu wjazdowi danej osoby do kraju; miejsce i warunki zatrzymania powinny być odpowiednie, z uwzględnieniem wymogu, który stanowi że «środek nie jest stosowany wobec osób, które popełniły czyny zabronione, lecz wobec cudzoziemców, którzy w obawie o swoje życie uciekli z własnego kraju» a «okres zatrzymania nie powinien być dłuższy niż zasadnie potrzebny dla zamierzonych celów».”

Z uwagi na opisane powyżej negatywne skutki związane z samą istotą pozbawienia wolności domniemywa się, że poddawanie dzieci detencji na potrzeby kontroli imigracyjnej jest bezprawne. Wspólny komentarz ogólny⁹ Komitetu Praw Dziecka ONZ i Komitetu ds. Ochrony Praw Wszystkich Pracowników Migrujących i Członków Ich Rodzin ONZ stanowi, że :*„wszystkie rodzaje środków detencyjnych związanych z imigracją stosowanych wobec dzieci powinny być prawem zabronione, a powyższy zakaz powinien być w pełni wdrożony w praktyce.”*

Niezbędne jest zatem zapewnienie dzieciom poddanym detencji dostępu do skutecznego środka odwoławczego (ochrony prawnej) w celu zapewnienia ich zwolnienia z arbitralnie zastosowanej detencji. Zgodnie z art. 5 ust. 4 EKPC oraz art. 2 ust. 3 i art. 9 ust. 4 MPPOiP państwa muszą zapewnić taki skuteczny środek odwoławczy i kontrolę legalności detencji.

Trybunał orzekł, że w przypadku małoletnich kontrola sądowa detencji musi przebiegać szybko i z należytą starannością we wszystkich instancjach. W przypadku małych dzieci kontrola taka musi zostać przeprowadzona w trybie „pilnym”.¹⁰

Aby kontrola sądowa była skuteczna, musi istnieć do niej dostęp. W sprawie *Rahimi przeciwko Grecji*, Trybunał stwierdził, że władze greckie naruszyły prawo pozostającego bez opieki małoletniego „pocuzając” go o możliwości wszczęcia kontroli sądowej w niezrozumiałym dla niego języku arabskim. W tej samej sprawie Trybunał uznał, że brak możliwości kontaktu dziecka z adwokatem był istotnym czynnikiem powodującym naruszenie art. 5 ust. 4 EKPC.¹¹

⁶ Zob. również I moduł szkoleniowy Cadre – część 1.4 dotycząca pozbawienia wolności.

⁷ Wyrok ETPC z dnia 25 czerwca 1996 r. w sprawie *Amuur przeciwko Francji*, skarga nr 19776/92, pkt 42.

⁸ Wyrok ETPC z dnia 29 stycznia 2008 r. w sprawie *Saadi przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 13229/03, pkt 74.

⁹ Wspólny komentarz ogólny nr 4 (2017) Komitetu ds. Ochrony Praw Wszystkich Pracowników Migrujących i Członków Ich Rodzin oraz nr 23 (2017) Komitetu Praw Dziecka w sprawie obowiązków państwa dotyczących praw człowieka przysługujących dzieciom w kontekście migracji międzynarodowej w krajach pochodzenia, tranzytu, przeznaczenia i powrotu, CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23, 16 listopada 2017 r., pkt. 5.

¹⁰ Wyrok ETPC w sprawie *G.B. i Inni przeciwko Turcji*, skarga nr 4633/15, pkt. 167, 186.

¹¹ Wyrok ETPC z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie *Rahimi przeciwko Grecji*, skarga nr 8687/08, pkt 120.

IV. Prawo do bycia wysłuchanym

IV.1 Zasady prawne

Przysługujące wszystkim dzieciom prawo do bycia wysłuchanym – uznawane za jedno z praw człowieka – ustanowiono również w art. 12 Konwencji o prawach dziecka (KPD) ONZ. Uprawnienie to dotyczy wszystkich procedur dotyczących dzieci, w tym postępowania w przedmiocie pozbawienia wolności.

Artykuł 12 KPD:

- „1. Państwa-Strony zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania swych własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należytą wagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka.*
- 2. W tym celu dziecko będzie miało w szczególności zapewnioną możliwość wypowiadania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego.*

Oceniając nadrzędny interes dziecka, czyli „najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka” w rozumieniu art. 3 KPD, Komitet Praw Dziecka ONZ (KPD) wyjaśnił w komentarzu ogólnym nr 14, że: „ocena nadrzędnego interesu dziecka musi uwzględniać konieczność poszanowania prawa dziecka do swobodnego wyrażania poglądów i należytą wagę poświęcaną tym poglądom we wszystkich sprawach dotyczących dziecka. (...) Zmieniające się zdolności dziecka muszą być brane pod uwagę w sytuacji zagrożenia nadrzędnego interesu dziecka i możliwości naruszenia przysługującego mu prawa do bycia wysłuchanym. Komitet ustalił już, że im więcej dziecko wie, doświadczyło i rozumie, tym więcej wysiłku rodzic, opiekun prawny lub inne osoby prawnie za dziecko odpowiedzialne powinny poświęcić, aby przekształcić nakazy i pouczenia w przypomnienia i porady, a następnie w wymianę informacji między równorzędnymi partnerami. Podobnie, im bardziej dojrzałe jest dziecko, tym większe znaczenie dla oceny jego najlepszego interesu mają jego poglądy”¹²

Dlatego też poglądy dziecka dotyczące sytuacji, w której się znajduje, mają kluczowe znaczenie dla oceny nadrzędnego interesu dziecka. Jest to jeden z fundamentów procedury dostosowanej do potrzeb dzieci.

KPD zaleca, aby – w miarę możliwości – dziecko było wysłuchiwane bezpośrednio. Jeśli poglądy dziecka są przekazywane za pośrednictwem pełnomocnika bądź przedstawiciela, ich przekaz musi być rzetelny. Osoby reprezentujące dziecko muszą posiadać wystarczającą wiedzę na temat poszczególnych aspektów procesu decyzyjnego oraz doświadczenie w pracy z dziećmi.

Komentarz ogólny Komitetu Praw Dziecka (KPD) nr 12 (2009) o prawie dziecka do bycia wysłuchanym, CRC/C/GC/12

35. Po podjęciu przez dziecko decyzji o wypowiedzeniu się, będzie ono musiało zdecydować, w jaki sposób zostanie wysłuchane: „w sposób bezpośredni lub za pośrednictwem przedstawiciela lub odpowiedniej jednostki”. Komitet zaleca, by w miarę możliwości zapewnić dziecku możliwość bezpośredniego wypowiedzenia się w każdym postępowaniu.
36. Przedstawicielem może być rodzic, prawnik lub inna osoba (np. pracownik socjalny). Należy jednak podkreślić, że w wielu sprawach (cywilnych, karnych lub administracyjnych) istnieje ryzyko konfliktu interesów między dzieckiem a jego najbardziej oczywistym przedstawicielem (rodzicem bądź rodzicami). Jeżeli wysłuchanie dziecka odbywa się za pośrednictwem przedstawiciela, niezmiernie ważne jest, aby rzetelnie przekazywał on poglądy dziecka organowi prowadzącemu postępowanie. Wybrana metoda powinna być określona przez dziecko (lub, w razie potrzeby, przez właściwy organ) w zależności od jego indywidualnej sytuacji. Przedstawiciele muszą posiadać wystarczającą wiedzę na temat poszczególnych aspektów procesu decyzyjnego oraz doświadczenie w pracy z dziećmi.
37. Przedstawiciel dziecka musi mieć świadomość, że reprezentuje wyłącznie interesy dziecka, a nie interesy innych osób (rodziców), instytucji lub organów (np. placówki, w której przebywa dziecko, administracji lub społeczeństwa). Należy opracować kodeksy etyczne dla przedstawicieli ustanowionych w celu komunikowania poglądów dziecka.

¹² Komentarz ogólny nr 14 (2013) Komitetu Praw Dziecka z dnia 29 maja 2013 r. w sprawie przysługującego dziecku prawa do uznawania jego dobra za kwestię nadrzędną (art. 3 ust. 1 KPD), [CRC/C/GC/14](#), pkt 44.

Również Europejski Trybunał Praw Człowieka dokonał wykładni prawa do bycia wysłuchanym (w sprawie *Sahin przeciwko Niemcom*,¹³ Sprawa ta dotyczyła czteroletniego dziecka. Było ono kilkakrotnie wysłuchiwane przez biegłego, który następnie przedstawił swoją opinię na jego temat, a następnie złożył zeznania przed właściwym sądem krajowym. Dziecko nie zostało zatem wysłuchane bezpośrednio, lecz za pośrednictwem osoby trzeciej.

ETPC orzekł, co następuje:

„Jeśli chodzi o kwestię wysłuchania dziecka w sądzie, Trybunał zauważył, że – co do zasady – to do sądów krajowych należy ocena dowodów, które są im przedstawiane, w tym środków zastosowanych w celu ustalenia istotnych okoliczności faktycznych (...). Przesadą byłoby stwierdzenie, że sądy krajowe są zawsze zobowiązane do wysłuchania dziecka w przedmiocie kontaktów z rodzicem, któremu nie powierzono wykonywania praw rodzicielskich, natomiast kwestia ta jest uzależniona od konkretnych okoliczności danej sprawy oraz należytego uwzględnienia wieku i stopnia dojrzałości dziecka”.

Gdy poddane detencji dziecko uzyskuje dostęp do sądu, musi również zostać wysłuchane. ETPC orzekł, że możliwość złożenia wyjaśnień przez zatrzymanego należy do podstawowych gwarancji proceduralnych stosowanych w sprawach dotyczących pozbawienia wolności.¹⁴ W postępowaniach administracyjnych dotyczących dzieci, w tym prowadzonych w ośrodkach detencyjnych dla nieletnich, dzieciom powinno przysługiwać prawo do bycia wysłuchanym, a także możliwość korzystania z innych praw „zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego”.¹⁵

Prawo do bycia wysłuchanym jest nie tylko standardem prawa międzynarodowego, ale również wyraźną normą prawną w prawodawstwie Unii Europejskiej. Ponieważ zakres dyrektywy w sprawie warunków przyjmowania obejmuje osoby ubiegające się o ochronę międzynarodową, stosuje się przepisy dyrektywy w sprawie procedur¹⁶ dotyczących przesłuchań, a także przepisy obydwu dyrektyw w sprawie specjalnych gwarancji dla małoletnich bez opieki. Powody ucieczki nie zawsze są bezpośrednio istotne przy określaniu najlepszego rodzaju zakwaterowania, ale, z uwagi na powyższe, niezwykle istotne są indywidualne okoliczności, w jakich znajduje się dziecko.

Podobnie jak art. 3 KPD, art. 24 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej (zwanej dalej „Kartą”) gwarantuje ponadto, że we wszelkich działaniach dotyczących dzieci najważniejszym kryterium powinno być „najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka”. W sprawie *Aguirre Zarraga*¹⁷ Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) orzekł, że prawo dziecka do bycia wysłuchanym należy interpretować w świetle art. 24 Karty, który wymaga, aby dziecko mogło wyrażać swoje poglądy w postępowaniu sądowym.

Jak stwierdził TSUE, „choćby wysłuchanie jest prawem dziecka, nie może ono być traktowane jako bezwzględny obowiązek, lecz musi w każdym indywidualnym przypadku podlegać ocenie opartej na wymogach związanych z najlepszym interesem dziecka zgodnie z art. 24 ust. 2 Karty [praw podstawowych]” (pkt 64).

Należy również wziąć pod uwagę fakt, że wysłuchanie dziecka może negatywnie wpłynąć na jego zdrowie psychiczne.¹⁸ Prawo do bycia wysłuchanym jest ponadto ogólną zasadą prawa UE.¹⁹

Dzieci pozostające bez opieki nie zawsze mogą być w stanie samodzielnie (a przynajmniej w pełni samodzielnie) bezpośrednio przedstawić swoje poglądy władzom. Wynika to z wielu czynników, takich jak:

- wiek dziecka – młodsze dzieci nie zawsze są wystarczająco dojrzałe i zdolne do wypowiedzania się w zrozumiały sposób,
- doświadczona trauma – skutki prześladowań lub poważnej krzywdy, wraz z traumatycznymi przeżyciami w drodze do Europy, w połączeniu ze szkodliwymi skutkami nieodłącznie związanymi z pozbawieniem wolności, mogą skutkować brakiem zdolności dzieci do pełnego i swobodnego wyrażania przemyśleń na temat swojej sytuacji, nie mówiąc już o możliwości głębszej refleksji nad swoją sytuacją.

¹³ Wyrok ETPC z dnia 20 listopada 2002 r. w sprawie *Sahin przeciwko Niemcom*, skarga nr 30943/96.

¹⁴ Wyrok ETPC z dnia 13 lipca 1995 r. w sprawie *Kampanis przeciwko Grecji*, skarga nr 17977/91, pkt 47.

¹⁵ KoPD, GC 12, pkt 67.

¹⁶ Dyrektywa 2013/32/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej (wersja przekształcona), Dziennik Urzędowy UE L 180/60-95, („dyrektywa w sprawie procedur”).

¹⁷ Wyrok TSUE (pierwsza izba) z dnia 22 grudnia 2010 r. w sprawie C-491/10 PPU *Josega Andoni Aguirre Zarraga przeciwko Simone Pelz*, pkt 63.

¹⁸ Tamże, pkt 64.

¹⁹ Wyrok TSUE (pierwsza izba) z dnia 22 listopada 2012 r. w sprawie C-277/11 *M.M. przeciwko Minister for Justice, Equality and Law Reform*, pkt 31.

Czynniki te należy zawsze oceniać indywidualnie. Nigdy jednak nie powinno się automatycznie domniemywać istnienia takiego lub innego stanu rzeczy. Logicznym następstwem powyższych rozważań jest konkluzja, zgodnie z którą przepisy krajowe stanowiące, że po przekroczeniu pewnej granicy wieku dzieci mogą być wysłuchiwanie wyłącznie przed sądem będą niezgodne z art. 12 KoPD.

W takich sytuacjach można powołać się na art. 12 ust. 2 KoPD, który stanowi, że aby prawo do bycia wysłuchanym było skuteczne:

*„(...) dziecko będzie miało w szczególności zapewnioną możliwość wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub **za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu**, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego.”*

Co za tym idzie, jeżeli dzieci z jakiegokolwiek powodu nie mogą bezpośrednio zwrócić się do władz, specjaliści pracujący z nimi lub zajmujący się ochroną praw dzieci powinni zwiększyć starania nakierowane na zrozumienie potrzeb dzieci, zidentyfikowanie podatności na zagrożenia i indywidualnych okoliczności. Pracownicy socjalni, nauczyciele i psychologowie mają kluczowy udział w analizie i zrozumieniu nadziei oraz obaw dzieci w takich sytuacjach (wyrażanych np. poprzez rysunki).²⁰

IV.2 Umożliwienie dzieciom wypowiedzania się w ramach podejścia opartego na współpracy

Dzieci mogą skutecznie korzystać z przysługującego im prawa do bycia wysłuchanym i wyrażać swoje poglądy tylko wtedy, gdy pomagający im specjaliści będą – wszędzie tam, gdzie jest to możliwe – aktywnie tworzyć odpowiednie środowisko.

W swoim komentarzu ogólnym nr 12 Komitet Praw Dziecka ONZ szczegółowo określił zakres obowiązku dotyczącego przysługującego dzieciom prawa do bycia wysłuchanym.

Komentarz ogólny KPD nr 12 (2009) o prawie dziecka do bycia wysłuchanym, CRC/C/GC/12

25. Realizacja przysługującego dziecku prawa do wyrażania poglądów wymaga, aby dziecko było informowane o kwestiach, możliwościach i potencjalnych decyzjach, które należy podjąć (a także o ich konsekwencjach) przez osoby odpowiedzialne za wysłuchanie dziecka oraz przez swoich rodziców lub opiekuna. Dziecko musi również zostać poinformowane o warunkach, w których zostanie poproszone o wyrażenie swoich poglądów. To prawo do informacji jest niezbędne, ponieważ jest warunkiem wstępnym podjęcia przez dziecko przemyślanych decyzji.
34. Dziecko nie może być skutecznie wysłuchane, jeżeli otoczenie, w którym przebywa jest nieśmielające, wrogie, pozbawione wrażliwości lub nieodpowiednie dla jego wieku. Postępowanie musi być zarówno łatwo dostępne, jak i odpowiednie dla dziecka. Szczególną uwagę należy zwrócić na przekazywanie i dostarczanie informacji dostosowanych do potrzeb dzieci, zapewnienie odpowiedniego wsparcia umożliwiającego samodzielne występowanie w postępowaniu, udział odpowiednio przeszkolonego personelu, wyposażenie sal sądowych, ubiór sędziów i adwokatów, użycie ekranów zasłaniających oraz dostępność wydzielonych poczekalni.
45. Ponieważ dziecko korzysta z prawa do należytego uwzględnienia jego opinii, osoba podejmująca rozstrzygnięcie w sprawie musi poinformować dziecko o wyniku postępowania i wyjaśnić, w jaki sposób uwzględniono opinie dziecka. Taka informacja zwrotna stanowi gwarancję, że zaznajomienie się z poglądami dziecka nie stanowi jedynie formalności oraz że poglądy takie zostaną potraktowane poważnie. Informacje te mogą skłonić dziecko do domagania się, wyrażenia zgody lub złożenia kolejnej propozycji, a w przypadku postępowania sądowego lub administracyjnego – do złożenia odwołania lub skargi.

Pierwszym niezbędnym warunkiem wstępnym jest zatem zaznajomienie dziecka z istotnymi informacjami dotyczącymi wszystkich głównych aspektów jego sprawy, w tym przysługujących mu praw i możliwych sposobów zakończenia sprawy. Tego rodzaju informacje muszą być zawsze przedstawiane w zrozumiałym sposobie, w języku zrozumiałym dla dziecka.²¹ Należy unikać terminów i wyrażen prawniczych i specjalistycznych.²²

²⁰ Masoumeh Farokhi, Masoud Hashemi, The Analysis of Children's Drawings: Social, Emotional, Physical and Psychological aspects, wrzesień 2011, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042811022580>.

²¹ KPD, GC 12, pkt. 21 i 124.

²² Zob. materiały poświęcone dostępnemu i zrozumiałemu językowi opublikowane na stronie Komitetu Helsińskiego poświęconej e-learningowi, dzięki którym specjaliści mogą rozwinąć swoje umiejętności używania zrozumiałego języka, <https://elearning.helsinki.hu/?lang=en>.

Drugim warunkiem jest zbudowanie – w najwyższym możliwym stopniu – wzajemnego zaufania. Chociaż nawiązanie międzyludzkiej więzi może okazać się czasochłonne oraz wydać się prawnikom dość niezwykłą koniecznością, jest ono niezbędne do zdobycia zaufania. Dzieci będą bardzo niechętnie (o ile w ogóle) dzielić się głębokimi i często bolesnymi, przywołującymi traumę wspomnieniami lub doświadczeniami z dorosłymi będącymi przedstawicielami władz, którzy mogą budzić u dzieci negatywne skojarzenia. Proces budowania zaufania został szczegółowo omówiony poniżej.

Trzecim koniecznym warunkiem jest zrozumienie psychologicznych i społecznych potrzeb dziecka. Jest to jeden z początkowych etapów określania nadrzędnego interesu dziecka, który powinien nastąpić w każdym indywidualnym przypadku.

Małoletni bez opieki w większości przypadków doświadczyli wielu traumatycznych wydarzeń, począwszy od pierwotnej traumy związanej z prześladowaniami bądź poważną krzywdą, a skończywszy na zerwaniu podstawowych więzi (łączyjących ich z rodzicami) i gwałtownym usunięciu ze znajomego środowiska, któremu towarzyszy nieobecność członków bliskiej rodziny. Zerwanie więzi skutkuje brakiem zaufania.²³ Wcześniej doświadczone krzywdy, w tym te, które wystąpiły w drodze do Europy – na przykład przemoc ze strony policji lub bezprawne przetrzymywanie – mogą również mieć bardzo szkodliwy wpływ na dobrostan psychiczny dzieci oraz ich zdolność lub gotowość do obdarzenia zaufaniem osób sprawujących władzę publiczną. Wszystkie powyższe aspekty należy ocenić i potraktować w sposób adekwatny do wieku i dojrzałości dziecka, z uwzględnieniem zdolności poznawczych i umiejętności dzieci w różnym wieku.

Jak wyjaśnił [Węgierski Komitet Helsiński](#):

„Dzieci nie są po prostu «dorosłymi w miniaturze»; rozwijają się szybko przez cały czas aż do ukończenia dwudziestu-kilku lat. Niektóre zmiany są bardzo oczywiste, na przykład, te które następują, gdy dziecko nauczy się chodzić, czy też zmiany cielesne u nastolatków wchodzących w okres dojrzewania. Ale zmian innego rodzaju nie dostrzeżemy: nie zauważymy na przykład rozwoju obszarów mózgu w okresie dojrzewania, które wpływają na to, w jaki sposób dana osoba myśli.”²⁴

Podręcznik CREDO (ang. *Credibility assessment in asylum procedures*) dotyczący oceny wiarygodności w procedurach azylowych w części 2. szczegółowo wyjaśnia zmiany fizyczne i poznawcze, które wpływają na stopień dojrzałości dzieci, a zatem mają bezpośredni wpływ na skuteczne korzystanie z prawa do bycia wysłuchanym.²⁵

Najlepszym sposobem umożliwienia dzieciom skutecznego wypowiedzenia się, jest zatem dokonywanie indywidualnej oceny w każdym konkretnym przypadku. Jak wspomniano powyżej, prawo do bycia wysłuchanym może być interpretowane zgodnie z zasadą ochrony nadrzędnego interesu dziecka i w istocie stanowi jej istotny element.

Różnego rodzaju specjaliści pracujący z dzieckiem powinni zatem spotykać się regularnie w celu omówienia swoich poglądów na temat dziecka i wymiany informacji o bieżących postępach w pracy z dzieckiem. Wspólnie będą w stanie zidentyfikować najważniejsze potrzeby dziecka i skutecznie pracować nad stworzeniem fizycznie i psychicznie bezpiecznego środowiska dla dziecka, w którym będzie mogło skutecznie przedstawiać swoje poglądy.

Istotna jest interdyscyplinarna współpraca między zaangażowanymi podmiotami – opiekunami prawnymi, prawnikami, pracownikami placówek, w których przebywają dzieci, pracownikami socjalnymi, psychologami, nauczycielami i pracownikami organów azylowych. Wszystkie opinie oceniające sytuację dziecka muszą uwzględniać jego zdanie i to dziecku należy przedstawić stan faktyczny sprawy w sposób odpowiedni do jego wieku.

W tym kontekście kluczowe znaczenie ma zaangażowanie dziecka i wysłuchanie tego, co ma do powiedzenia. Aby umożliwić dzieciom skuteczny udział w procesie i zdobyć ich zaufanie w trakcie podejmowanych przez siebie działań, specjaliści pracujący z dziećmi powinni zawsze informować dzieci o swoich rolach, zadaniach zawodowych i możliwych konsekwencjach swoich działań.

Według [Rady Europy](#):

„W przypadku, gdy specjalistami zaangażowanymi w podejmowanie decyzji są lekarze, pielęgniarki, nauczyciele, pracownicy socjalni, opiekunowie dzieci młodszych lub menedżerowie, którzy już znają dane dziecko lub dzieci, dzieci będą wykorzystywać swoje doświadczenia dotyczące takich osób jako podstawę do podejmowania decyzji o tym, czy im ufać.”²⁶

²³ Węgierski Komitet Helsiński, *Credibility Assessment in Asylum Procedures – A Multidisciplinary Training Manual* (Ocena wiarygodności w procedurach azylowych – multidyscyplinarny podręcznik szkoleniowy), op. cit., s. 104.

²⁴ Węgierski Komitet Helsiński, *Credibility Assessment in Asylum Procedures – A Multidisciplinary Training Manual* (Ocena wiarygodności w procedurach azylowych – multidyscyplinarny podręcznik szkoleniowy), op. cit., s. 94.

²⁵ Tamże, s. 94–95.

²⁶ Rada Europy, *Listen – Act – Change. Council of Europe Handbook on children’s participation (Słuchaj – działaj – zmieniaj. Podręcznik Rady Europy na temat udziału dzieci)*, październik 2020 r., s. 35.

Otwartość, przejrzystość i dostępność pomagają budować zaufanie i sprawią, że dziecko poczuje się bezpiecznie w towarzystwie poszczególnych specjalistów pracujących nad ich sprawą. Poczucie bezpieczeństwa jest jednym z fundamentów środowiska, w którym dzieci mogą swobodnie wyrażać swoje poglądy.

Specjaliści muszą być również świadomi, że – jak stwierdziła [Rada Europy](#):

„[p]rzed przyjazdem do kraju przyjmującego lub podczas podróży dla większości dzieci głównym źródłem informacji byli przemytnicy. Informacje otrzymane w tym czasie uznano jednak za błędne i nierzetelne. Po przybyciu do kraju przyjmującego informacje były udostępniane przez funkcjonariuszy publicznych pełniących różnorodne funkcje (funkcjonariuszy policji, pracowników socjalnych, opiekunów, pedagogów) oraz podmioty prywatne (pracowników organizacji humanitarnych i pozarządowych). Dzieci wyrażały frustrację z powodu rozbieżności informacji, które otrzymywały na różnych etapach podróży. Dzieci zgłaszały również, że uzyskują informacje za pośrednictwem tłumaczy, którzy nie posługują się ich językiem ojczystym lub innym znanym im językiem, tylko językiem podobnym do ich języka ojczystego; okoliczność taka została określona jako przeszkoda dla właściwej komunikacji.”²⁷

IV.3 Indywidualne podejście

Wszyscy dorośli pracujący z dziećmi powinni pamiętać o następujących kwestiach zaakcentowanych przez [Rada Europy](#):

Rozpatrując poglądy dzieci, specjaliści są zobowiązani traktować je poważnie i uznawać różnorodne i zmieniające się indywidualne możliwości każdego dziecka. Dzieci mogą formułować i wyrażać poglądy już od najmłodszych lat, ale zakres ich udziału oraz decyzji, w podejmowanie których są zaangażowane, będą niewątpliwie wzrastać w zależności od ich wieku i zmieniających się zdolności. Wymaga to, aby specjaliści dostrzegali różnorodne możliwości u poszczególnych dzieci i dostosowywali sposób interakcji z nim tak, aby ani nie przeceniać, ani nie lekceważyć ich możliwości. Dla niektórych osób nietraktowanie wieku dziecka jako bariery może być zasadniczą zmianą w sposobie postrzegania dzieci. Oczywiście bardzo małe dzieci i niektóre dzieci z niepełnosprawnościami nie mogą robić pewnych rzeczy, ale przecież i niektórzy dorośli mają ograniczone możliwości. Nie powinno to podważać ich zdolności do działania.”²⁸

Stosując wyżej wymienione zasady prawne w kontekście indywidualnego przypadku, specjaliści muszą mieć świadomość tego, że dzieci różnią się między sobą, a ich stopień ich dojrzałości i ich wcześniejsze doświadczenia mają kluczowe znaczenie dla przyjęcia optymalnego podejścia. Jak podkreślił [UNHCR](#):

„Dzieciństwo jest okresem rozwoju człowieka. W miarę jak dzieci dorastają, dojrzewają ich mózgi, a ich umiejętności językowe i społeczne ewoluują. Każde dziecko rośnie i rozwija się inaczej, zarówno fizycznie, jak i emocjonalnie, pod wpływem czynników rodzinnych, społecznych i ekonomicznych. Prześladowania, konflikty, ucieczka i rozdzielenie rodziny mają znaczący wpływ na rozwój dzieci. Mimo tego dzieci są odporne, a ich zdolności wciąż się rozwijają. Podejście «uniwersalne» w procedurach ochronnych nie zapewnia adekwatnej i odpowiedniej ochrony dzieci; procedury te muszą uwzględniać specyficzne potrzeby i możliwości rozwojowe każdego dziecka i być do tych potrzeb i możliwości dostosowane.”²⁹

Reasumując, dzieci potrzebują aktywnej i ukierunkowanej pomocy, której celem jest umożliwienie im wzięcia pełnego udziału w procedurach, które ich dotyczą, a także stworzenia im możliwości wyrażenia poglądów. Skutkuje to powstaniem obowiązku prawnego po stronie wszystkich dorosłych specjalistów pracujących z dziećmi.

IV.4 Opiekunowie prawni i pełnomocnicy

Dla dzieci, wobec których toczy się postępowanie prawne, najważniejszymi uczestnikami postępowania są opiekun, któremu z mocy prawa przysługuje ustawowe prawo reprezentowania dziecka, oraz przedstawiciel prawny (zawodowy pełnomocnik), który reprezentuje dziecko na podstawie pełnomocnictwa udzielonego przez opiekuna, za zgodą dziecka.

²⁷ Rada Europy, Child-friendly information for children in migration: What do children think? (Informacje dostosowane do potrzeb dzieci migrujących: co myślą dzieci?), maj 2018, pkt 22.

²⁸ Rada Europy, Listen – Act – Change, op. cit., s. 38.

²⁹ UNHCR, Technical Guidance: Child-friendly Procedures (Wskazówki techniczne: procedury dostosowane do potrzeb dzieci), 2021, s. 4.

Artykuł 25 ust. 1 dyrektywy w sprawie procedur

1. W odniesieniu do wszystkich procedur przewidzianych w niniejszej dyrektywie oraz bez uszczerbku dla art. 14–17 państwa członkowskie:

(a) podejmują środki w najkrótszym możliwym terminie w celu zapewnienia, aby przedstawiciel reprezentował małoletniego bez opieki i udzielał mu pomocy, aby mógł on korzystać z praw i dopełnić obowiązków przewidzianych w niniejszej dyrektywie. Małoletni bez opieki zostaje niezwłocznie poinformowany o wyznaczeniu przedstawiciela. Przedstawiciel wykonuje swoje obowiązki zgodnie z zasadą najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka i posiada niezbędną wiedzę w tym zakresie. Zmiana osoby działającej jako przedstawiciel następuje tylko w razie konieczności. Organizacje lub osoby, których interesy są sprzeczne lub mogą być sprzeczne z interesami małoletniego bez opieki, nie powinny kwalifikować się do roli przedstawiciela. Przedstawicielem może być również przedstawiciel, o którym mowa w dyrektywie 2013/33/UE

(b) zapewniają, aby przedstawiciel małoletniego bez opieki miał możliwość poinformowania go o znaczeniu i możliwych skutkach przesłuchania oraz, w stosownych przypadkach, o sposobie przygotowania się do przesłuchania. Państwa członkowskie zapewniają obecność przedstawiciela bądź doradcy lub zastępcy prawnego dopuszczonych lub uprawnionych do takiej działalności na mocy prawa krajowego podczas przesłuchania oraz możliwość zadawania pytań lub zgłaszania uwag w ramach określonych przez osobę prowadzącą przesłuchanie.

Chociaż opiekun i przedstawiciel prawny są dwoma odrębnymi podmiotami, [UNHCR](#) zauważa, że terminy te "są często używane w kontekście procedur azylowych, trwałych rozwiązań i opieki zastępczej. Jednakże znaczenie tych pojęć używanych w międzynarodowych ramach prawnym i politycznym pozostaje niespójne."³⁰

Poniższe rozważania stanowią ilustrację sposobu pełnienia przez oba te podmioty jasno określonej, uzupełniającej się i ważnej funkcji dotyczącej ochrony praw podstawowych dzieci.

IV.4.1 Opiekun prawny (zastępczy)

Ustanowienie opiekuna zastępczego jest nieodłącznym elementem skutecznej ochrony praw małoletnich bez opieki.

Zgodnie z definicją [EUAA](#), opiekun zastępczy „jest niezależną osobą, która chroni nadrzędny interes i ogólny dobrostan dziecka, i w tym celu działa uzupełniając ograniczoną zdolność do czynności prawnych dziecka. Opiekun działa jako przedstawiciel ustawy dziecka we wszystkich postępowaniach w taki sam sposób, w jaki rodzic reprezentuje swoje dziecko”.³¹

Biorąc pod uwagę funkcję wyżej wymienionego przedstawiciela, mogą ją pełnić także prawnicy. Zasada ochrony nadrzędnego interesu dziecka wskazuje jednak, że opiekunem powinna być osoba o dużej wiedzy i praktyce w zakresie ochrony interesów dziecka – sama znajomość mających tu zastosowanie norm prawnych może nie wystarczyć.

Powyższy wniosek został wyraźnie wyrażony w komentarzu ogólnym nr 6 KPD:

21. Kolejne działania – takie jak niezwłoczne wyznaczenie kompetentnego opiekuna zastępczego – stanowią kluczowe gwarancje procesowe poszanowania nadrzędnego interesu dziecka pozostającego bez opieki lub oddzielnego od rodziny. Co za tym idzie, takie dziecko powinno być objęte procedurą azylową lub innego rodzaju procedurą dopiero po ustanowieniu opiekuna zastępczego. W tych przypadkach, w których dzieci pozostające bez opieki lub oddzielone od rodziny są obejmowane procedurami azylowymi lub biorą udział w innych postępowaniach administracyjnych lub sądowych, oprócz ustanowienia opiekuna należy zapewnić im również wsparcie przedstawiciela prawnego.

(...)

33. Państwa są zobowiązane do stworzenia podstawowych ram prawnych i podjęcia niezbędnych środków w celu zapewnienia właściwej reprezentacji nadrzędnego interesu dzieci pozostających bez opieki lub oddzielonych od rodzin. Państwa powinny tym samym ustanowić opiekuna zastępczego lub doradcę od razu po tym, jak dziecko pozostające bez opieki lub oddzielone od rodziny zostanie zidentyfikowane. Takie ustalenia dotyczące opieki powinny obowiązywać do czasu osiągnięcia przez dziecko pełnoletności lub opuszczenia przez nie na stałe terytorium lub jurysdykcji państwa, zgodnie z Konwencją i innymi zobowiązaniami

³⁰ UNHCR, Technical Guidance, s. 22.

³¹ EUAA, Practical guide on the best interests of the child in asylum procedures (Praktyczny poradnik na temat zabezpieczenia nadrzędnego interesu dziecka w procedurze azylowej), 2019, s. 11.

międzynarodowymi. Wszelkie działania podejmowane w stosunku do dziecka należy konsultować z opiekunem i informować go o nich. Opiekun zastępczy powinien mieć prawo do uczestniczenia we wszystkich procesach planowania i podejmowania decyzji, w tym w posiedzeniach imigracyjnych i odwoławczych, przy podejmowaniu ustaleń dotyczących opieki i wszelkich działaniach służących znalezieniu trwałych rozwiązań. Opiekun zastępczy lub doradca powinien dysponować niezbędną wiedzą fachową dotyczącą opieki nad dziećmi, co ma zagwarantować należytą ochronę interesu dziecka oraz realizację prawnych, społecznych, zdrowotnych, psychologicznych, materialnych i edukacyjnych potrzeb dziecka, między innymi przez podejmowanie przez opiekuna działań pośredniczenia w komunikacji pomiędzy dzieckiem a wyspecjalizowanymi agencjami lub specjalistami zapewniającymi kompleksową opiekę, której dziecko wymaga. Organizacje lub osoby, których interesy są (albo mogą być) sprzeczne z interesem pozostającego bez opieki małoletniego, nie powinny być dopuszczane do pełnienia funkcji opiekuna zastępczego. Przykładowo, funkcji opiekuna nie powinna pełnić niespokrewniona z dzieckiem osoba dorosła, która jest pracodawcą dziecka."

Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej stwierdza również, że wyznaczenie opiekuna zastępczego następuje niezwłocznie po zidentyfikowaniu dziecka pozostającego bez opieki lub oddzielonego od rodziny. W swoim podręczniku „[Kuratela nad dziećmi pozbawionymi opieki rodzicielskiej](#)” Agencja podkreśla, co następuje:

"Podstawowym zadaniem opiekuna zastępczego jest zapewnienie pozostającym bez opieki dzieciom dostępu do pomocy prawnej i wspieranie dziecka w znalezieniu doradcy. Opiekun zastępczy jest uznawany za niezależną osobę, która chroni nadrzędny interes i ogólny dobrostan dziecka, i w tym celu podejmuje w razie potrzeby działania uzupełniające ograniczoną zdolność do czynności prawnych dziecka w taki sam sposób, jak rodzice. [...] Opiekun zastępczy powinien być osobą, która ma najbardziej kompleksowy obraz sytuacji i indywidualnych potrzeb dziecka. Opiekun znajduje się w wyjątkowej pozycji pośrednicząc w komunikacji pomiędzy dzieckiem a organami władzy. Opiekun może również pomóc w zagwarantowaniu ciągłości ochrony dziecka i umożliwieniu dziecku skutecznego udziału we wszystkich decyzjach, które go dotyczą, zgodnie z postanowieniami art. 12 KoPD."

Powyższe źródła wskazują, że opiekun zastępczy powinien być specjalistą zajmującym się ochroną dzieci. Najlepiej byłoby, gdyby sam pełnił funkcję w ramach systemu ochrony dzieci. Aby zachować niezależność zawodową i proceduralną, opiekun nie powinien natomiast pozostawać pod nadzorem organu, który zajmuje się procedurą azylową lub imigracyjną dziecka.

Organizacja Defence of Children International (DCI) opracowała 10-punktowe [podsumowanie](#) standardów zawodowych opiekunów zastępczych.³² Zgodnie z tym dokumentem, rola i obowiązki opiekuna zastępczego obejmują:

- działania wspierające podejmowanie wszelkich decyzji z uwzględnieniem nadrzędnego interesu dziecka, w celu zagwarantowania ochrony i rozwoju dziecka,
- zapewnienie udziału dziecka w podejmowaniu każdej decyzji, która ma wpływ na dziecko, oraz dostarczanie informacji w sposób dostosowany do potrzeb dziecka,
- ochrona bezpieczeństwa dziecka,
- działania na rzecz przestrzegania praw dziecka,
- działania w charakterze łącznika i punktu kontaktowego dla dziecka i innych zaangażowanych podmiotów,
- zagwarantowanie terminowej identyfikacji i wdrożenia trwałego rozwiązania,
- traktowanie dziecka z szacunkiem i godnością,
- budowanie relacji z dzieckiem bazującej na wzajemnym zaufaniu, otwartości i poufności,
- pozostawanie do dyspozycji dziecka,
- posiadanie odpowiedniej wiedzy i kompetencji zawodowych.

Minimalnym standardem jest ustanowienie i aktywna obecność opiekuna, który jest specjalistą w dziedzinie ochrony dzieci.

Komentarz ogólny nr 6 KPD stanowi, że [p]aństwa powinny tym samym ustanowić opiekuna zastępczego lub doradcę od razu po tym, jak dziecko pozostające bez opieki lub oddzielone od rodziny zostanie zidentyfikowane. Takie ustalenia dotyczące opieki powinny obowiązywać do czasu osiągnięcia przez dziecko pełnoletności lub opuszczenia przez nie na stałe terytorium lub jurysdykcji państwa (...).³³

W celu zdobycia podstawowego zaufania dziecka i rozpoczęcia mapowania potrzeb i obszarów wrażliwości dziecka, opiekun zastępczy powinien uzyskać możliwość skonsultowania się z dzieckiem przed wysłuchaniem dziecka przez organ lub sąd.

³² Zob. Core Standards for guardians of separated children in Europe (Podstawowe standardy dla opiekunów dzieci oddzielonych od rodzin w Europie), <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/7001.pdf/>.

³³ Komentarz ogólny KPD ONZ nr 6 z dnia 1 września 2005 r. „Traktowanie dzieci pozostających bez opieki i dzieci oddzielonych od rodziców poza swoim krajem pochodzenia”, CRC, UN Doc. CRC/GC/2005/6, pkt 33.

Opiekun znajduje się w pozycji, która świetnie nadaje się do pełnienia roli łącznika pomiędzy poszczególnymi podmiotami i rozpoznawania nie tylko potrzeb i obszarów wrażliwości dzieci, ale także swoich własnych barier zawodowych. Opiekunowie powinni znajdować się w centrum sieci specjalistów, którzy współpracują ze sobą i wzajemnie uzupełniają swoje kompetencje. Jak wyżej wspomniano, upodmiotowienie dzieci jest kluczowe dla umożliwienia im wyrażenia poglądów, a cel ten można osiągnąć poprzez multidyscyplinarną współpracę wielu specjalistów koordynowaną przez opiekuna zastępczego.

Oczekiwania wobec opiekunów są wysokie, podobnie jak odpowiedzialność na nich spoczywająca. Niestety nie zawsze idzie za tym odpowiednie finansowanie, profesjonalne wsparcie i nadzór oraz atrakcyjna ścieżka kariery. Dlatego ważne jest, aby opiekunowie byli wspierani przez innych specjalistów, takich jak prawnicy, psychologowie i pracownicy socjalni.

Znaczenie roli opiekuna zastępczego w przypadku dzieci poddanych detencji

Rola opiekuna zastępczego jest jeszcze ważniejsza w przypadkach, w których detencji poddawani są małoletni pozbawieni opieki. Opiekunowie dysponują wówczas bardzo szerokim zakresem narzędzi, które mogą być wykorzystywane w celu zagwarantowania realizacji nadrzędnego interesu dziecka. Mając na uwadze znaczenie współpracy między opiekunami i pozostałymi specjalistami, obejmować ona może następujące najistotniejsze działania:

- inicjowanie sesji z udziałem psychologa w celu podjęcia natychmiastowej interwencji zapobiegającej niewątpliwie szkodliwym skutkom traumy,
- żądania udostępnienia wszystkich dokumentów i dowodów stanowiących podstawę zatrzymania dziecka,
- utrzymywanie regularnego i w miarę możliwości – osobistego – kontaktu z dzieckiem,
- ustanowienie zawodowego pełnomocnika, którego zadaniem będzie doprowadzenie do zakończenia stosowania środka detencyjnego wobec dziecka,
- prowadzenie konsultacji z podmiotami organizującymi opiekę zastępczą w kwestii możliwości znalezienia miejsca pobytu dziecka,
- prowadzenie konsultacji z psychologiem i pracownikami socjalnymi oraz opracowanie – w miarę możliwości wspólne – opinii w przedmiocie szkodliwego wpływu pozbawienia wolności dziecka, która zostanie wykorzystana w postępowaniu sądowym mającym na celu zakończenie stosowania detencji,
- udzielenie dziecku wszelkiej praktycznej i możliwej pomocy w celu umożliwienia mu wypowiedzenia się, z uwzględnieniem obszarów wrażliwości dziecka.

Wskazane działania są niezbędne do upodmiotowienia dziecka i poznania jego poglądów i odczuć na temat sytuacji, w której się znajduje, a także w celu zastosowania wobec dziecka procedury mającej na celu zakończenie detencji.

IV.4.2 Przedstawiciele prawni, wsparcie prawne i pomoc prawna

Opiekunowie zastępczy powinni być specjalistami w dziedzinie ochrony dzieci, natomiast często nie będą posiadać kwalifikacji ani wiedzy fachowej wymaganych do zagwarantowania dzieciom skutecznej pomocy i reprezentacji prawnej, zwłaszcza w przypadku, gdy dzieciom grozi pozbawienie wolności lub niekorzystne rozstrzygnięcie dotyczące ich statusu imigracyjnego. Przy coraz trudniejszych i szczególnych procedurach związanych z azylem i migracją, w najlepszym interesie dziecka leży posiadanie prawnika obeznanego z tą dziedziną prawa.

Prawnik reprezentujący dziecko powinien wyjaśnić dziecku w zrozumiały sposób, jakie przysługują mu prawa i jakie procedury go dotyczą oraz zagwarantować wysłuchanie i należyte uwzględnienie poglądów dziecka. Dlatego prawnicy muszą być specjalnie przeszkoleni w zakresie praw dziecka oraz pracy z dziećmi.

Dzieci powinny uzyskać dostęp do bezpłatnej i świadczonej z urzędu pomocy prawnej. We wszystkich decyzjach dotyczących pomocy prawnej dla dzieci, należy przede wszystkim uwzględnić konieczność zabezpieczenia nadrzędnego interesu dziecka. Dzieci poddane detencji powinny uzyskać pomoc prawną. Pomoc prawna udzielana dzieciom powinna być łatwo dostępna, dostosowana do wieku, wielodyscyplinarna, skuteczna i dostosowana do szczególnych potrzeb prawnych i społecznych dzieci.

Komitet Praw Dziecka ONZ w swoim komentarzu ogólnym nr 14 w sprawie przysługującego dziecku prawa do uznawania jego dobra za kwestię nadrzędną podkreśla, że *"dziecko będzie potrzebowało odpowiedniej reprezentacji prawnej w sytuacji, w której jego dobro ma być formalnie oceniane i ustalone przez sądy i równoważne organy. Komitet stwierdza, że „w szczególności, w przypadkach, gdy dziecko staje się podmiotem postępowania administracyjnego lub sądowego, którego celem jest określenie jego najlepszego interesu, powinno uzyskać pomoc przedstawiciela prawnego, a nie tylko opiekuna zastępczego lub osoby za pomocą której dziecko będzie wyrażało swoje poglądy, w przypadku potencjalnego konfliktu między stronami, których dotyczący rozstrzygnięcie.”*³⁴

³⁴ Komitet Praw Dziecka ONZ, komentarz ogólny nr 14 w sprawie przysługującego dziecku prawa do uznawania jego dobra za kwestię nadrzędną, 2013, pkt 96. Zob. również ICJ, Access to Justice for Migrant Children Training Materials on Access to Justice for Migrants (Dostęp do wymiaru sprawiedliwości dla dzieci będących migrantami. Materiały szkoleniowe na temat dostępu do wymiaru sprawiedliwości dla migrantów), <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2021/09/Module-5-Access-to-Justice-for-Migrant-Children-1.pdf>

Jak zaważył Wysoki Komisarz ONZ ds. Praw Człowieka w sprawozdaniu w sprawie dostępu dzieci do wymiaru sprawiedliwości, "ponieważ dzieci są zazwyczaj w gorszej sytuacji w przypadku interakcji z systemem prawnym, co wynikać może zarówno z braku doświadczenia, jak i środków na zapewnienie doradztwa i reprezentacji, powinny uzyskać dostęp do bezpłatnej lub subsydiowanej pomocy **prawnej i innego odpowiedniego wsparcia**, co umożliwi im skuteczną interakcję z systemem prawnym. Bez takiego wsparcia dzieci zostaną w dużej mierze pozbawione dostępu do złożonych systemów prawnych, które są zazwyczaj przeznaczone dla osób dorosłych. Bezpłatna i skuteczna pomoc prawna jest szczególnie istotna w przypadku dzieci pozbawionych wolności."³⁵

Zgodnie z definicją EUAA, przedstawicielem prawnym jest "osoba lub organizacja wyznaczona przez właściwe organy w celu udzielania pomocy [dziecku] bez opieki i reprezentowania go w procedurach [ochrony międzynarodowej] (...) w celu zapewnienia najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka i, w razie potrzeby, wykonywania czynności prawnych w imieniu i na rzecz [dziecka]."³⁶

Według EUAA, „dobrą praktyką jest zapewnienie dziecku bezpłatnego dostępu do pomocy prawnej na wszystkich etapach procedury azylowej. Doradca prawny dziecka powinien mieć również możliwość uczestniczenia w każdym przesłuchaniu dziecka. Ogólnie rzecz biorąc, dziecku należy towarzyszyć podczas przesłuchań i rozmów, chyba że dziecko wyrazi odmienne życzenie, którego uwzględnienie jest możliwe."³⁷

Przedstawiciele prawni powinni zawsze współpracować z innymi specjalistami wspierającymi dzieci i powinni być świadomi swojej istotnej roli i znaczenia w zakresie ochrony praw podstawowych dzieci. Jako specjaliści, którzy posiadają doświadczenie i wiedzę fachową w zakresie procedur toczących się przed organami imigracyjnymi, są oni w stanie skutecznie sygnalizować, że dane zachowanie nie służy realizacji nadrzędnego interesu dziecka.

Powinni również prowadzić działania w sposób uwzględniający potrzeby dzieci i używać zrozumiałego dla dzieci języka. Na przykład, zamiast wymagać stosowania dokładnej, poprawnej terminologii prawniczej dotyczącej danej procedury odwoławczej, mogą po prostu powiedzieć „odwołanie”, ponieważ termin ten może okazać się najbardziej zrozumiały dla dziecka.

IV.5 Wysłuchanie dzieci w otoczeniu formalnym

IV.5.1 Uwagi ogólne

Formalne wysłuchanie dziecka będzie dostosowane do jego potrzeb, jeśli umożliwia aktywne uczestnictwo dziecka. Państwa mają pozytywny obowiązek aktywnie sprzyjać skutecznemu korzystaniu z prawa do bycia wysłuchanym. Oznacza to, że nie wystarczy, iż dzieciom nie utrudnia się wyrażania poglądów; państwa muszą stworzyć środowisko, w którym dzieci będą się czuły wystarczająco pewnie i bezpiecznie, aby wyrazić swoje poglądy.

Jak podkreślił KPD w komentarzu ogólnym nr 12:

19. „Artykuł 12 ust. 1 stanowi, że Państwa-strony „zapewniają” dziecku prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów. Użyta tu performatywna forma czasownika „zapewniać” ma szczególne znaczenie prawne i ustanawia nakaz, który nie pozostawia Państwom-stronom swobody decyzyjnej. W związku z powyższym Państwa-strony są bezwzględnie zobowiązane do podjęcia odpowiednich działań w celu pełnej realizacji tego prawa w odniesieniu do wszystkich dzieci. (...)
42. Dziecko powinno korzystać z prawa do bycia wysłuchanym w sprzyjającym i motywującym kontekście, tak aby dziecko miało pewność, że dorosły odpowiedzialny za wysłuchanie jest gotów wysłuchać i poważnie rozważyć to, co dziecko postanowiło przekazać. Dziecko może wypowiedzieć się przed osobą dorosłą zajmującą się kwestiami dotyczącymi dziecka (np. nauczycielem, pracownikiem socjalnym lub opiekunem), osobą kierującą instytucją (np. dyrektorem, administratorem lub sędzią) lub specjalistą (...).
43. Doświadczenie wskazuje, że wysłuchanie powinno odbywać się w formie rozmowy, a nie jednostronnego przesłuchania. Najlepiej, aby dziecko nie było wysłuchiwanie na rozprawie otwartej dla publiczności, tylko w warunkach wyłączenia jawności.”

³⁵ Raport Wysokiego Komisarza ONZ ds. Praw Człowieka z 16 grudnia 2013 r. dotyczący dostępu dzieci do wymiaru sprawiedliwości, A/HRC/25/35, pkt 40.

³⁶ EUAA, *Practical guide*, s. 12.

³⁷ Tamże, s. 21.

Z powyższych rozważań można wyodrębnić następujące kluczowe elementy:

- otoczenie,
- przygotowanie personelu obecnego podczas wysłuchania,
- język wysłuchania,
- osoby wspomagające dziecko.

IV.5.2 Otoczenie, w którym odbywa się wysłuchanie

Podręcznik Rady Europy omawiający tematykę udziału dzieci³⁸ podkreśla, że:

*„Dzieci nie mogą być skutecznie wysłuchane, jeżeli otoczenie, w którym przebywają, jest onieśmielające, wrogie, pozbawione wrażliwości lub nieodpowiednie. To dlatego należy stworzyć otoczenie sprzyjające przestrzeganiu praw dziecka (...). Pomocnym zabiegiem jest stworzenie jak najbardziej nieformalnych przestrzeni fizycznych, w których dzieci czują się gospodarzami. Efekt taki można osiągnąć, np. poprzez umożliwienie dziecku wejścia do pomieszczenia przed dorosłymi i wskazanie dorosłym, gdzie powinni usiąść. Jeśli dzieci są wysłuchiwane w sądzie lub w innego rodzaju otoczeniu urzędowym, podczas wysłuchania powinny być obecne wyłącznie zainteresowane osoby. Wytyczne w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom przywołują przykład sędziów, którzy zrezygnowali z określonych formalności (takich jak zakładanie peruki lub togi) po to, by pomóc dziecku poczuć się bardziej swobodnie. Ważny jest również czas, w którym odbywają się posiedzenia z udziałem dzieci – dzieci są bardziej skłonne uczestniczyć w posiedzeniach, udział w których nie wiąże się z koniecznością opuszczenia zajęć szkolnych. Specjaliści powinni zatem przygotować się do udziału dzieci, zastanawiając się, w jaki sposób mogą zapewnić przestrzeń i czas na zbudowanie swobodnych relacji, które umożliwią komunikację.”*³⁹

Dzieci, które doświadczyły traumy, mogą odczuwać (niekiedy wręcz paraliżujący) strach przed wejściem do siedziby organu, który może być postrzegany jako środowisko nieprzyjazne, i nawiązaniem z nieznaną im osobą rozmowy na poważne, osobiste tematy. Tam, gdzie jest to możliwe, wysłuchania powinny odbywać się w znanych dzieciom miejscach, z którymi dzieci mają już pozytywne skojarzenia i w których odnalazły spokój i poczucie bezpieczeństwa.

Nie trzeba dodawać, że znalezienie takiego otoczenia jest trudne, a nawet niemożliwe, w miejscu, w którym dzieci poddawane są detencji, co wskazał [Węgierski Komitet Helsiński](#):

*„Pozbawienie wolności, zwłaszcza w połączeniu z nieodpowiednimi warunkami, może łatwo sprawić, że możliwość korzystania [przez dziecko] ze swoich praw będzie iluzoryczna. Dzieci nie mogą mogły skorzystać z przysługujących im praw gwarantowanych w KoPD, które są częścią ich nadrzędnego interesu, w środowisku, które jest stałym źródłem niepokoju i zaburzeń psychicznych (...). Izolacja w strzeżonym ośrodku, w którym panuje surowy reżim porządkowy, a elementy życia codziennego są ściśle kontrolowane, może być postrzegana przez dzieci jako niekończący się stan rozpacz, który sam w sobie może osiągnąć natężenie skutkujące naruszeniem art. 3 [EKPC].”*⁴⁰

W sytuacji, w której można założyć, że dziecko miało wcześniej kontakt z opiekunem zastępczym i innymi wspomagającymi je osobami obecnymi podczas wysłuchania (a także – co będzie szczególnie pomocne – również sposobność zbudowania pewnego poziomu zaufania w relacjach z tymi osobami), przy przygotowywaniu pomieszczenia, w którym odbędzie się wysłuchanie należy wziąć pod uwagę następujące aspekty:

- odpowiedni czas na zapoznanie się z udostępnioną przestrzenią,
- odpowiednią wentylację i oświetlenie,
- należy zidentyfikować i wyeliminować wszelkie przejawy wtórnego oddziaływania traumatyzującego,
- brak obecności funkcjonariuszy policji lub ochrony, albo możliwie ograniczona obecność,
- nieformalne udogodnienia specjalne – np. brak biurka między dzieckiem a osobą prowadzącą wysłuchanie, miejsca do siedzenia w kręgu itp.,
- długopis, ołówek i papier powinny być zawsze łatwo dostępne – zwłaszcza młodsze dzieci uspokajają się rysując podczas wysłuchania.

Dzieci mają prawo zgłosić, w dowolnym momencie, że nie odpowiada im otoczenie, w którym odbywa się wysłuchanie lub że nie czują się bezpiecznie. Dorośli uczestniczący w wysłuchaniu mają obowiązek stale monitorować dobrostan dziecka i przypominać dziecku, że w każdej chwili może poprosić o przerwę⁴¹, a nawet odroczenie wysłuchania.⁴²

³⁸ Rada Europy, *Listen – Act – Change*, 2020.

³⁹ Rada Europy, *Listen – Act – Change*, *op. cit.*, s. 34.

⁴⁰ Interwencja Węgierskiego Komitetu Helsińskiego w sprawie M.H. i Inni przeciwko Chorwacji, wyrok ETPC z 8 października 2018 r., skarga nr 15670/18, s. 2.

⁴¹ Raport EUAA w sprawie procedur azylowych dotyczących dzieci, <https://euaa.europa.eu/sites/default/files/EUAA-Report-asy-lum-procedures-for-children-EN.pdf>, s. 54.

⁴² UNICEF ECARO, [Guidelines on Child-friendly legal aid](#) (Wytyczne w sprawie pomocy prawnej dostosowanej do potrzeb dzieci), październik 2018 r., s. 27.

Jest to istotne dla utrzymania zaufania, bez którego skuteczny udział dzieci w wysłuchaniu nie jest możliwy. Jeżeli dzieci czują, że muszą się wypowiedzieć, a czyniąc to nie czują się *bezpiecznie*, procedura będzie odbywać się w nieskuteczny sposób, bez odpowiedniego poszanowania prawa dziecka do bycia wysłuchanym.⁴³ Jeżeli dzieci czują, że mogą bezpiecznie się wypowiedzieć i rozumieją dlaczego muszą to zrobić, będą wówczas w stanie skutecznie korzystać z prawa do bycia wysłuchanym i wyrażać swoje poglądy.⁴⁴

IV.5.3 Przygotowanie personelu obecnego podczas wysłuchania

Artykuł 4 ust. 3 dyrektywy w sprawie procedur stanowi, co następuje:

„Państwa członkowskie zapewniają, aby personel organu rozstrzygającego, o którym mowa w ust. 1, został odpowiednio przeszkolony (...). Osoby przesłuchujące wnioskodawców zgodnie z niniejszą dyrektywą muszą także uzyskać ogólną wiedzę o problemach, które mogłyby negatywnie wpłynąć na zdolność wnioskodawców do udziału w przesłuchaniu, na przykład o oznakach, że wnioskodawca mógł być w przeszłości poddawany torturom.”

Dyrektywa w sprawie procedur ma zastosowanie w procedurach określania statusu. Z uwagi na opisany wyżej związek między dyrektywą w sprawie procedur a dyrektywą w sprawie warunków przyjmowania, art. 4 ust. 3 tej pierwszej powinien mieć zastosowanie do funkcjonariuszy wysłuchujących dziecko w ramach wszystkich procedur związanych z jego statusem imigracyjnym, w tym w postępowaniach, w których może dojść do pozbawienia dziecka wolności.

Funkcjonariusze prowadzący sprawy i inni urzędnicy wysłuchujący dziecko powinni zatem być odpowiednio przygotowani i posiadać wiedzę na temat praw dzieci oraz postępowania w sytuacji, w której dziecko nie czuje się bezpiecznie i nie jest w stanie przedstawić swoich poglądów organowi.

Jeżeli personel jest nieprzygotowany i nie jest w stanie stworzyć środowiska sprzyjającego bezpieczeństwu i umożliwiającego dzieciom przedstawienie swoich poglądów, obecny podczas wysłuchania opiekun lub prawnik może zakończyć wysłuchanie i zażądać zmiany osób je prowadzących.

W większości przypadków w trakcie wysłuchanie dochodzi do pierwszego spotkania funkcjonariusza prowadzącego sprawę z dzieckiem. [Podręcznik Rady Europy](#) sugeruje podjęcie następujących działań dotyczących budowania zaufania.

„Specjaliści powinni przekazać informacje o sobie, swojej roli, obowiązujących granicach poufności oraz o tym, jak długo mogą być zaangażowani w życie dziecka. Można to zrobić za pomocą łatwo dostępnych materiałów (np. ulotek lub filmów) przygotowanych w sposób opisany w powyższym podpunkcie. Ważne jest jednak również, aby dzieci otrzymywały takie informacje w sposób spersonalizowany. Czasami, ze względu na to, że proces decyzyjny jest dla dziecka nowością, tego rodzaju informacje będą musieły przekazać mu specjaliści, których poznało wcześniej. W sytuacji, w której spotkanie odbywa się z nieznaną dziecku osobą, a nie musi pilnie dojść do skutku, dzieci powinny zostać wcześniej poinformowane o tym, co się stanie. Specjaliści spotykający się po raz pierwszy z dziećmi powinni być w miarę możliwości przedstawieni przez osobą znaną dziecku.”⁴⁵

IV.5.4 Język i atmosfera wysłuchania

Komentarz ogólny KPD nr 12 jasno mówi o konieczności posługiwania się językiem zrozumiałym dla dziecka⁴⁶, stwierdzając:

„21. Komitet podkreśla, że art. 12 nie ustanawia limitu wieku dotyczącego prawa dziecka do wyrażania poglądów i zaleca, aby Państwa-strony nie wprowadzały (w przepisach prawa i w praktyce) tego rodzaju limitów, które ograniczałyby prawo dziecka do bycia wysłuchanym we wszystkich sprawach, które go dotyczą. W tym kontekście Komitet podkreśla, co następuje: (...) Należy również dołożyć starań, aby uznać prawo do wyrażania poglądów przysługujące dzieciom należącym do grup mniejszościowych, społeczności tubylczych i dzieciom będącym migrantami oraz innym dzieciom, które nie posługują się językiem większości.”

124. Komitet podkreśla, że dzieci te muszą otrzymać, w języku, którym się posługują, wszystkie istotne informacje na temat przysługujących im uprawnień, dostępnych usług, w tym środków komunikacji, a także procesu imigracyjnego i azylowego, tak aby ich opinia została wysłuchana i z należytą uwagą uwzględniona w postępowaniu. (...)

⁴³ Komentarz ogólny KPD nr 12 (2009) o prawie dziecka do bycia wysłuchanym, [CRC/C/GC/12](#), pkt 34.

⁴⁴ UNICEF ECARO, Guidelines on Child-friendly legal aid, s. 19.

⁴⁵ Rada Europy, Listen – Act – Change, op. cit., s. 35.

66. (...) Postępowanie musi być dostosowane do potrzeb dzieci i dostępne. (...)”
Artykuł 12 ust. 1 dyrektywy w sprawie procedur stanowi, co następuje:

„W odniesieniu do procedur przewidzianych w rozdziale III, państwa członkowskie zapewniają, aby wszystkim wnioskodawcom udzielano następujących gwarancji: są oni informowani w języku, który rozumieją lub co do którego można zasadnie przyjąć, że zostanie przez nich zrozumiany, o procedurze, której należy się poddać, oraz o swoich prawach i obowiązkach w trakcie tej procedury, jak również potencjalnych skutkach niewywiązywania się z tych obowiązków i braku współpracy z organami. Są oni informowani o terminach, o przysługujących im środkach służących spełnieniu obowiązku przedstawienia elementów, o których mowa w art. 4 dyrektywy 2011/95/UE, jak również o konsekwencjach wyraźnego lub dorozumianego wycofania wniosku. Informacje te są udzielane w terminie umożliwiającym im skorzystanie z praw

zagwarantowanych niniejszą dyrektywą i wywiązanie się z obowiązków opisanych w art. 13.”
Sformułowanie „co do którego można zasadnie przyjąć, że zostanie przez nich zrozumiany” stosowane niekiedy w prawie UE (np. w art. 12 ust. 1 lit. a) dyrektywy w sprawie procedur azylowych) nie jest zgodne z prawem międzynarodowym. W wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Rahimi przeciwko Grecji*, dotyczącej pozostającego bez opieki dziecka, które otrzymało arkusz informacyjny w języku arabskim mimo tego, że posługiwało się jedynie językiem perskim, Trybunał stwierdził naruszenie prawa dziecka do kontroli legalności pozbawienia wolności i skutecznego środka odwoławczego (art. 5.4 i 13 EKPC) wynikające z braku informacji [w języku zrozumiałym dla dziecka]. Jak podkreślił Europejski Trybunał Sprawiedliwości w sprawie *M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji*, „brak dostępu do informacji dotyczących obowiązujących procedur jest niewątpliwie główną

przeszkodą w dostępie do tych procedur”.⁴⁷

Artykuł 15 ust. 3 lit. c) dyrektywy w sprawie procedur stanowi:

„Państwa członkowskie podejmują odpowiednie kroki, aby zapewnić, że przesłuchania są prowadzone w warunkach, które pozwalają wnioskodawcom na wyczerpujące przedstawienie powodów złożenia wniosku. W tym celu państwa członkowskie wyznaczają tłumacza, który jest w stanie zapewnić odpowiednią komunikację pomiędzy wnioskodawcą a osobą prowadzącą przesłuchanie. Komunikacja taka odbywa się w języku preferowanym przez wnioskodawcę, chyba że jest inny język, który wnioskodawca rozumie oraz w którym jest w stanie jasno się komunikować. W każdym możliwym przypadku państwa członkowskie zapewniają usługi tłumacza tej samej płci, jeśli wnioskodawca wystąpi z taką prośbą, chyba że organ rozstrzygający ma powody, by uważać, że podstawą takiej prośby nie są trudności po stronie wnioskodawcy dotyczące przedstawienia wy-

czepującego uzasadnienia jego wniosku.”

Zgodnie z art. 25 ust. 3 dyrektywy w sprawie procedur „państwa członkowskie zapewniają, aby:

(a) w przypadku gdy małoletni bez opieki uczestniczy w przesłuchaniu dotyczącym jego wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej, o którym mowa w art. 14–17 i 34, przesłuchanie to było prowadzone przez osobę posiadającą niezbędną wiedzę o szczególnych potrzebach małoletnich;

(b) decyzje organu rozstrzygającego wniosek małoletniego bez opieki były przygotowywane

przez urzędnika posiadającego niezbędną wiedzę o szczególnych potrzebach małoletnich.”

Powyższe źródła prawa UE wyraźnie wskazują na konieczność przeprowadzania wysłuchań indywidualnych

- w języku, który jest zrozumiały dla osoby ubiegającej się o nadanie statusu imigracyjnego.

W przypadku dzieci należy rozumieć, że zalecenia te obejmują nie tylko język mówiony wysłuchania, ale także odnoszą się do konieczności użycia sformułowań zrozumiałych dla dziecka. Należy unikać terminologii prawniczej i technicznej, a zamiast niej należy używać prostego i przystępnego języka. Innymi słowy: dzieci rozumieją procedurę, jeśli zostanie im ona wyjaśniona w zrozumiałym dla nich języku.

- których treść zostanie przetłumaczona na język dziecka przez tłumacza ustnego:

Udział tłumacza ustnego ma kluczowe znaczenie dla wysłuchań przeprowadzanych w kontekście imigracyjnym lub azylowym. Chociaż zdarzają się przypadki, w których obecność tłumacza ustnego może okazać się niepotrzebna, na przykład w przypadku dziecka z Ameryki Łacińskiej ubiegającego się o azyl w Hiszpanii, najczęściej tak się nie dzieje. Z drugiej strony każdy przypadek należy oceniać

⁴⁷ Wyrok ETPC z dnia 5 lipca 2011 r. w sprawie *Rahimi przeciwko Grecji*, skarga nr 8687/08, pkt 120; Wyrok ETPC z dnia 21 stycznia 2011 r. w sprawie *M.S.S. przeciwko Belgii*, skarga nr 30696/09, pkt 304.

indywidualnie, ponieważ nie każda osoba z Ameryki Łacińskiej mówi po hiszpańsku, a dzieci mogą mieć problem ze zrozumieniem różnych akcentów i dialektów. Aby wybrać właściwego tłumacza ustnego, należy wziąć pod uwagę indywidualną sytuację dziecka.

Na przykład, jeżeli dziecko należy do prześladowanej mniejszości etnicznej w danym kraju, tłumacz ustny nie powinien należeć do większości etnicznej. Dzieci, które są ofiarami wykorzystywania seksualnego, powinny zostać przesłuchane w obecności tłumacza ustnego tej samej płci, jeżeli sobie tego życzą. Tłumacze ustni nigdy nie powinni „pomagać” dzieciom poprzez sugerowanie, a nawet dawanie do zrozumienia, w jaki sposób mogłyby lepiej się wyrazić. Ze względu na immanentnie związany z taką sytuacją brak równowagi sił dzieci nie są w stanie skutecznie argumentować i dlatego ich opinie nie są brane pod uwagę.

Funkcjonariusze wysłuchujący dziecko muszą ponadto unikać używania języka urzędowego – powinni posługiwać się językiem potocznym. Na początku wysłuchania należy objaśnić dziecku jego ogólną sytuację w spersonalizowany sposób, co zazwyczaj zwiększa jego poczucie bezpieczeństwa i przekłada się na lepszą atmosferę wysłuchania. [Rada Europy](#) podsumowała poniższe sugestie w następujący sposób:

„Uczestnictwo uzależnione jest od tego, czy dorośli i dzieci wierzą sobie nawzajem, a także od tego, czy pokładają wiarę w cały proces. Dzieci muszą wiedzieć, że specjaliści są zainteresowani ich opinią i chcą znaleźć rozwiązanie, które uwzględni ich poglądy. (...) Dowody naukowe pokazują, że skuteczną komunikację można nawiązać nawet w bardzo krótkim czasie i w najtrudniejszych okolicznościach, pod warunkiem, że specjaliści, tacy jak pracownicy imigracyjni, dadzą coś od siebie. Dzięki jednemu pytaniu, na przykład o hobby, lekarze mogą stworzyć przestrzeń, w której łatwiej dziecku mówić. Jednym z celów takiej interakcji jest zadbanie o to, aby dzieci czuły się komfortowo podczas wyrażania lub okazywania swoich preferencji oraz aby czuły, że ich życzenia zostaną wzięte pod uwagę. Specjaliści powinni zastanowić się, w jaki sposób mogą nawiązać – przynajmniej na krótką chwilę – więź z dziećmi podczas pierwszych spotkań.”⁴⁸

Podsumowując, język wysłuchania musi być przystępny, jasny i zrozumiały, dostosowany do stopnia dojrzałości i zdolności poznawczych dziecka oraz powinien zachęcać do zadawania pytań w każdej sytuacji, w której coś jest niezrozumiałe. Jeśli kryteria te nie zostaną spełnione, dziecko nie będzie w stanie w pełni zrozumieć, co się dzieje, a brak zrozumienia stanowi główną przeszkodę w skutecznym korzystaniu z przysługującego mu prawa do wyrażania poglądów. Atmosfera powinna być swobodna i jak najbardziej nieformalna – patrz również powyższy rozdział dotyczący otoczenia.

IV.5.5 Informacje przekazywane poza otoczeniem formalnym

W praktyce może się zdarzyć, że mimo wysokiego poziomu zaufania i bardzo dobrze zorganizowanego otoczenia dzieci nie wyrażą podczas wysłuchania wszystkiego, co mają do powiedzenia. Jest to w pełni normalne i nie oznacza, że dzieci nie są wiarygodne.⁴⁹

Według Rady Europy:

„Kiedy dzieci dzielą się swoimi przemyśleniami poza oficjalną procedurą, istnieje wiele sposobów, aby je przekazać, na przykład podczas rozmów z rówieśnikami lub specjalistami, na spotkaniach, w notatkach służbowych lub e-mailach. Wszyscy specjaliści, nie tylko ci, którzy analizują opinie dzieci, powinni w miarę możliwości kierować się preferencjami dzieci dotyczącymi tego, w jaki sposób ich opinie mają być komunikowane w procesie podejmowania decyzji. Specjaliści będą wówczas zobowiązani do podejmowania działań z uwzględnieniem opinii dzieci wyrażonych podczas wysłuchania.”⁵⁰

V. Środki alternatywne wobec systemów detencji, które chronią te prawa

Jak wspomniano powyżej, poddane detencji dzieci nie mogą skutecznie korzystać z prawa do bycia wysłuchanym.

Według [UNICEF-u](#):

„W przypadku dzieci pozbawionych opieki i dzieci oddzielonych od rodziców, po ich zidentyfikowaniu, kluczowymi mechanizmami, które państwa mogą wprowadzić w celu zapobiegania detencji, są przekazanie sprawy do krajowych organów zajmujących się ochroną dzieci oraz ustanowienie opiekuna

⁴⁸ Rada Europy, Listen – Act – Change, *op. cit.*, s. 35.

⁴⁹ Zob. rozważania dotyczące barier utrudniających przekazywanie informacji opisanych w podręczniku Węgierskiego Komitetu Helsińskiego, które zostały zawarte w rozdziale XII.

⁵⁰ Rada Europy, Listen – Act – Change, *op. cit.*, s. 38.

zastępczego. Dziecku bez opieki i dziecku oddzielonemu od rodziców należy zapewnić taką samą ochronę, wsparcie i opiekę, jaka oferowana byłaby każdemu dziecku pozbawionemu opieki rodzicielskiej. Żadne państwo nie chciałoby pozbawić dziecko wolności tylko dlatego, że pozbawione jest opieki rodzicielskiej. Jeżeli ma być spełnione zawarte w KoPD zobowiązanie do traktowania wszystkich dzieci na danym terytorium w sposób niedyskryminujący, dzieci będące migrantami i uchodźcami muszą być traktowane w taki sam sposób, co pozostałe dzieci.

Aby uniknąć ryzyka detencji dzieci, państwa muszą rozwiązać problemy niedoborów i braku zdolności w zakresie zapewniania dzieciom ochrony i świadczeń pomocy społecznej oraz niewystarczającej liczby wykwalifikowanych opiekunów i rodzin zastępczych. Są to inwestycje, które przynoszą korzyści zarówno ludności danego kraju, jak i dzieciom będącym migrantami i uchodźcami: liczna, dobrze wyposażona i przeszkolona sieć opiekunów zastępczych może odpowiadać na potrzeby zarówno dzieci krajowych, jak i cudzoziemskich, zapobiegając niepotrzebnemu umieszczaniu dzieci w placówkach opieki instytucjonalnej, a także dostarczając niezbędnych zasobów, aby zapobiec stosowaniu środków detencyjnych związanych z imigracją wobec dzieci będących uchodźcami lub migrantami.⁵¹

Dzieciom łatwiej jest przedstawiać swoje poglądy kiedy czują się bezpiecznie i swobodnie oraz mogą korzystać z przysługującego im prawa do bezpiecznego środowiska, prawa do życia, zabawy i wypoczynku, a także gdy mają dostęp do poradnictwa i wsparcia psychospołecznego.

Zasada ta została silnie zaakcentowana przez KPD w Komentarzu ogólnym nr 14:

Koncepcja nadrzędnego dobra dziecka ma na celu zapewnienie zarówno pełnego i skutecznego korzystania ze wszystkich praw uznanych w Konwencji, jak i umożliwienie holistycznego rozwoju dziecka. (...) [Komisja] przypomina, że w Konwencji nie ma bardziej i mniej istotnych praw; wszystkie prawa w niej przewidziane służą realizacji „nadrzędnego interesu dziecka” i żadne prawo nie może zostać naruszone przez negatywną interpretację tego pojęcia.

Jak wyjaśniono powyżej, prawo dziecka do wyrażania swoich poglądów i bycia wysłuchanym nie jest „samodzielnym” prawem i aby było ono skuteczne, a nie tylko iluzoryczne, należy zagwarantować istnienie szeregu innych czynników. Kluczowe znaczenie dla skuteczności tych gwarancji ma infrastruktura służąca zakwaterowaniu i odpowiednia infrastruktura recepcyjna.

[UNHCR](#) w następujący sposób podsumowuje rozwiązania, które uznaje za najlepsze praktyki właściwych instytucji przyjmujących:⁵²

- Zamiast egzekwowania rygorystycznych przepisów migracyjnych, w sprawach dotyczących dzieci naczelną zasadą powinna być potrzeba zapewnienia im opieki, która musi być uwzględniana również przy podejmowaniu decyzji o zakwaterowaniu;
- dzieci powinny być włączane w powszechny system ochrony nieletnich;
- priorytetowo należy traktować rodzinne formy opieki;
- opieka instytucjonalna powinna być stosowana tylko w wąsko określonych okolicznościach;
- przy podejmowaniu decyzji w przedmiocie umieszczenia dziecka należy uwzględnić przysługujące każdemu dziecku prawo do poziomu życia odpowiadającego jego rozwojowi fizycznemu, psychicznemu, duchowemu, moralnemu i społecznemu (art. 27 KoPD);
- należy określić alternatywne rozwiązania opiekuńcze, które mogą zapewnić rozwój fizyczny i psychiczny dziecka w przypadku rozważania stosowania rozwiązań długoterminowych (art. 3 ust. 2 KoPD)
- należy w sposób właściwy uwzględnić wskazania dotyczące zachowania ciągłości w wychowaniu dziecka oraz jego tożsamości etnicznej, religijnej, kulturowej i językowej (art. 20 KoPD);
- należy uwzględnić szczególne potrzeby dzieci najbardziej narażonych na zagrożenia (osoby LGBTI, ofiary traumatycznych przeżyć lub tortur, ofiary lub potencjalne ofiary handlu ludźmi) (art. 2 KoPD);
- należy respektować prawo dziecka do wypoczynku i czasu wolnego do uczestniczenia w zabawach i zajęciach rekreacyjnych oraz do uczestniczenia w życiu kulturalnym (art. 30-31 KoPD).

[UNHCR](#) sformułował ponadto następujące zalecenia:

„Pierwszeństwo należy przyznać rozwiązaniom rodzinnym i środowiskowym, zgodnie z krajowym systemem ochrony dzieci. Opieka zastępcza powinna być traktowana jako środek tymczasowy stosowany na czas ustalania miejsca pobytu rodziny [dziecka] i do czasu, gdy dzieci będą mogły ponownie połączyć się z członkami swojej rodziny, w stosownych i uzasadnionych przypadkach. W pierwszej

⁵¹ UNICEF Working Paper. Alternatives to Immigration Detention of Children (Dokument roboczy UNICEF. Alternatywy dla stosowanych wobec dzieci środków detencyjnych związanych z imigracją), po raz pierwszy opublikowany we wrześniu 2018, zaktualizowany w lutym 2019, s. 5.

⁵² UNHCR, *Option Paper 1 – Options for governments on care arrangements and alternatives to detention for children and families* (Dostępne dla rządów możliwości w sprawie ustaleń dotyczących opieki i środków alternatywnych wobec detencji dzieci i rodzin), 2015, s. 2.

kolejności należy brać pod uwagę rozwiązania pozwalające na umieszczenie dziecka w środowisku rodzinnym, a możliwość umieszczenia dziecka w placówce opiekuńczej powinna być rozważana tylko wtedy, gdy opieka rodzinna nie jest to możliwa lub gdy nie leży to w najlepszym interesie dziecka, i powinna być stosowana przez jak najkrótszy czas.”⁵³

⁵³ Tamże, s. 10.

24 | Odpowiednie procedury gwarantujące dostęp do skutecznych środków ochrony prawnej dzieciom będącym migrantami, w stosunku do których zastosowano detencję albo środki alternatywne wobec detencji - Materiały szkoleniowe dotyczące środków alternatywnych wobec detencji dzieci będących migrantami - Projekt CADRE, Kwiecień 2022

Commission Members

April 2022 (for an updated list, please visit www.icj.org/commission)

President:

Prof. Robert Goldman, United States

Vice-Presidents:

Prof. Carlos Ayala, Venezuela

Justice Radmila Dragicevic-Dicic, Serbia

Executive Committee:

Sir Nicolas Bratza, United Kingdom

(Chair) Dame Silvia Cartwright, New Zealand

Justice Martine Comte, France

Ms. Nahla Haidar El Addal, Lebanon

Mr. Shawan Jabarin, Palestine

Justice Sanji Monageng, Botswana

Ms. Mikiko Otani, Japan

Mr. Belisário dos Santos Júnior, Brazil

Prof. Marco Sassòli, Italy/Switzerland

Ms. Ambiga Sreenevasan, Malaysia

Other Commission Members:

Professor Kyong-Wahn Ahn, Republic of Korea

Justice Chinara Aidarbekova, Kyrgyzstan

Justice Adolfo Azcuna, Philippines

Ms Hadeel Abdel Aziz, Jordan

Mr Reed Brody, United States

Justice Azhar Cachalia, South Africa

Prof. Miguel Carbonell, Mexico

Justice Moses Chingengo, Zimbabwe

Prof. Sarah Cleveland, United States

Justice Martine Comte, France

Mr Marzen Darwish, Syria

Mr Gamal Eid, Egypt

Mr Roberto Garretón, Chile

Ms Nahla Haidar El Addal, Lebanon

Prof. Michelo Hansungule, Zambia

Ms Gulnora Ishankanova, Uzbekistan

Ms Imrana Jalal, Fiji

Justice Kalthoum Kennou, Tunisia

Ms Jamesina Essie L. King, Sierra Leone

Prof. César Landa, Peru

Justice Ketil Lund, Norway

Justice Qinisile Mabuza, Swaziland

Justice José Antonio Martín Pallín, Spain

Prof. Juan Méndez, Argentina

Justice Charles Mkandawire, Malawi

Justice Yvonne Mokgoro, South Africa

Justice Tamara Morschakova, Russia

Justice Willy Mutunga, Kenya

Justice Egbert Myjer, Netherlands

Justice John Lawrence O'Meally, Australia

Ms Mikiko Otani, Japan

Justice Fatsah Ouguergouz, Algeria

Dr Jarna Petman, Finland

Prof. Mónica Pinto, Argentina

Prof. Victor Rodríguez Rescia, Costa Rica

Mr Alejandro Salinas Rivera, Chile

Prof. Marco Sassoli, Italy-Switzerland

Mr Michael Sfard, Israel

Justice Ajit Prakash Shah, India

Justice Kalyan Shrestha, Nepal

Ms Ambiga Sreenevasan, Malaysia

Justice Marwan Tashani, Libya

Mr Wilder Tayler, Uruguay

Justice Philippe Texier, France

Justice Lillian Tibatemwa-Ekirikubinza, Uganda

Justice Stefan Trechsel, Switzerland

Prof. Rodrigo Uprimny Yepes, Colombia

International
Commission
of Jurists

Rue des Buis 3
P.O. Box 1270
1211 Geneva 1
Switzerland

t + 41 22 979 38 00
f +41 22 979 38 01
www.icj.org